

RATAC 1913.

J. Presel

The Complex of Ratac near Sutomore is an important monument of the Montenegrin medieval history. The Benedictine monastery and the abbey complex are devastated. Young scientist Ivan Jovović documented this in his descriptions and photographs of Ratac of 1913 in order to remind the Montenegrin public of the traces of material culture and to appeal for the need for conservation.

Opatija Sv. Marije Ratačke ukupnim istorijatom, ali i nekadašnjom arhitekturom ima posebno značenje u crnogorskom srednjovjekovlju. Nažalost, poput većine srednjovjekovnih spomenika na teritoriji barske opštine, benediktinski manastir na Racu nalazi se u ruševnom stanju. Ipak, opatija je u najvećoj mjeri stručno istražena prije 1941. godine, zbog čega nam je poznata njena arhitektonska struktura, budući da je tokom II svjetskog rata bila izložena najžešćoj destrukciji u svom hiljadugodišnjem postojanju. Tek kad zagledamo fotografije i skice napravljene početkom prošlog stoljeća, dobijamo adekvatnu spoznaju o stepenu devastacije opatijskog kompleksa, jer od nekadašnjih impozantnih zidina, danas na nekim mjestima jedva razaznajemo temelje objekata koji su bili sastavni dio toga

kompleksa. Upravo ovaj rad¹, koji je bio polazna osnova za sva kasnija arheološka istraživanja Raca, upečatljivo potvrđuje te činjenice.

Pejzaž Raca je značajno promijenjen u odnosu na dolje navedene fotografije, jer su đaci osnovne škole u Sutomoru 20-ih godina prošloga vijeka oplemenili prostor zasadima borova. Međutim, same ratačke zidine su kontinuiranom nebrigom državnih institucija zapuštene, iako je projektom sanacije izrađenim 1987. godine predviđena konzervacija zidina u cilju sprječavanja od daljeg propadanja. Osim improvizovane parcijalne sanacije najugroženijih djelova toga spomenika, izvršene 2003. godine od strane Župnoga ureda Sv. Marije – Sutomore, ništa konkretno nije preduzeto da Ratac zadrži vizuru sakralnog зда-
nja, već sve više podseća na nezaštićeno arheološko nalazište.

Prevodom i ponovnim objavljivanjem ovoga rada, crnogorska javnost je u mogućnosti da sagleda tragove materijalne kulture svojih predaka, zabilježene 1913. godine. Zato se kao civilizacijska obaveza nameće konzervacija, ako ne i rekonstrukcija cijeloga opatijskog kompleksa, ne bi li se na taj način konačno distancirali od kulturne politike zaborava ili negacije najdubljih slojeva vlastitog identiteta.

Ivan Jovović

¹ Presel J., *Die Ausgrabungen von Ratac, Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. U K. Zentralkommission für Denkmalpflege / Iskopine na lokaciji Ratac, Godišnjak Umjetničko – istorijskog instituta Carske i Kraljevske Centralne komisije za očuvanje spomenika, I – IV, 1913., 30 – 45.*

Iskopine na lokaciji Ratac

Otpriblike tri kilometra prema jugoistoku od Spiča – Sutomora uzdižu se na rtu ruševine velikog manastira.

Istorijski podaci o porijeklu i značaju toga kompleksa su veoma oskudni i o nekadašnjem benediktinskom samostanu razmišlja se samo prilikom političkih parničenja između Barske nadbiskupije i Dubrovnika. Na osnovu dokumenta iz 1247. godine koji govori o političkom sporu između njih saznajemo da je manastir u to vrijeme već postojao. 23. novembra 1361. godine papa Klement šalje naredbu Benediktinskoj opatiji S. Michaela de Reteza „in Ripa maris“. Urban V poveljom od 20. aprila 1367. postavlja izvjesnog Aleksi iz Kroje (de Arbano) za opata. (Marković: Dukljansko–barska metropolija).

Natpis na sjevernome prozoru apside bazilike manastira govori da je crkva utemeljena 1347. godine. Na sjeveroistočnom pilasteru hodnika (sa svodovima) navedena je godina 1474. Nijesu nađeni drugi natpisi od značaja na osnovu kojih se može zaključiti starost pojedinih elemenata za vrijeme iskopavanja.

Prilikom prvih ispitivanja rasporeda kompleksa dolazi do uvjerenja da je manastir u vrijeme svog najvećeg širenja prema sjeveru imao u posjedu samo crkvu obilježenu u skici sa C, dok je velika bazilika od koje je sad očuvana samo krupta u to vrijeme bila već razrušena ili nikad nije bila završena.

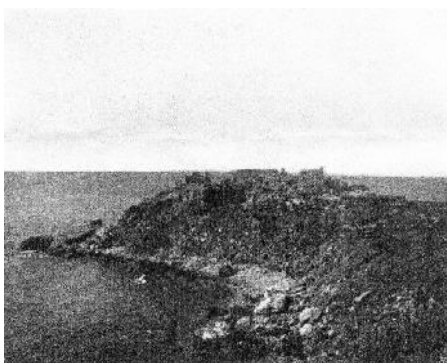

Fig. 20 *Ratac*

1. Kapela A

Sudeći po konstrukciji i obradi materijala gradnje, mala kapela bi mogla biti najstariji objekat kompleksa. Svojim dimenzijama i konstrukcijom veoma podseća na kapelu *de Moleges* iz XI stoljeća. Kapela se sastoji iz sprata i kripite.

Prvi je bio nasvođen polukružnim svodom pojačanim poprečnim pojasnim lukovima koji su stajali na pilasterima. Elegantni odnosi građevine svjedoče o izbirljivom ukusu koji nedostaje kod svih drugih građevina manastira. Bilo je moguće izvršiti tačnu rekonstrukciju kapele pošto su srušeni konstrukcioni dijelovi pružali uporišne tačke za to. Vanjske zidine bile se spolja veoma solidne, izgrađene od dobro tesanog kockastog krečnjaka. Dok se vanjski zidni vez sastojao od kocaka nejednakih dimenzija, unutarnja površina bila je sastavljena od kamena koji je imao oblik četvostranih zatupljenih klinova, tako da malter i manje kamenje imaju što je moguće više prostora obje površine. Širina fuga vanjskih površina je shodno tome veoma neznatna, a onih unutarnjih veća.

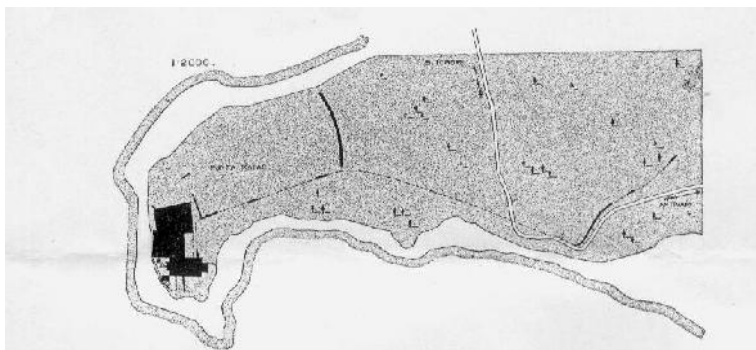

Fig. 21 *Situacija kompleksa Ratac*

Unutarnja površina ima sloj krečnjačkog maltera na kojem se nalaze još mali ostaci boje, tako da se na osnovu toga može zaključiti da je unutrašnjost bila oslikana. Polukružni svod se sastojao od klesanih kvadrera. Krov se sastojao od pokrivke od kamenih ploča koja je stajala neposredno iznad svoda. Popločanje sprata ležalo je opet neposredno na polukružnom svodu ozidanom kamenom koji je zatvarao donji prostor zamišljen kao kripti. Prilaz kripti, koji je bio dovoljan da propusti jednog čovjeka, omogućen je bio preko polukružnog otvora u popločanoj apside. Dovod svjetlosti do kripe je bio vrlo oskudan kao kod svih kripti i obavljao se preko malog otvora na zidu apside. Osim kapitela, pilastera i glavnog simsa, koji je vodio oko cijelog objekta, ne nalaze se drugi klesani oblici. Takođe i ta dva profila koji sliče jedan drugome ne odaju naročito vještu ruku.

2. Bazilika B

Shodno navedenom natpisu na ševnom prozoru karakteristične četvorougaoe apside, baziliku je 21. septembra 1347. utemeljio opat Pavle Ruđerov. Od te bazilike su sad očuvani samo temelji i dio kripe čiji postojeći zidovi su od postolja spoljašnjih zidova do visine 5 metara u dobrom stanju. Najgornji sloj kamena prvobitnih vanjskih zidova kripe doseže do visine svoda apside. Kameni slojevi od glatkoga klesanog kamena su brižljivo spojeni i to se smjenjuju po jedan bijeli i jedan crveni sloj kamena. Bijeli imaju debljinu od 20–22 cm, a crveni od 13–15 cm. Materijal za crvene slojeve je crveno kamenje koje sadrži cinober i koje se u gomilama nalazi na rtu smještenom prema zapadu.

Još je neriješeno pitanje kako je kripti bila pokrivena, jer nije bilo moguće naći bilo kakve uporišne tačke koje bi dovele do zaključa o trobrodnoj podjeli kako kripe tako i cijele bazilike; nije nađen nikakav znak temelja za srednje noseće stubove iako je u tu svrhu popločanje kripe otvoreno na odgovarajućim mjestima.

Takođe, na bočnim pilasterima nijesu se mogli otkriti oslonci koji bi odavali svod.

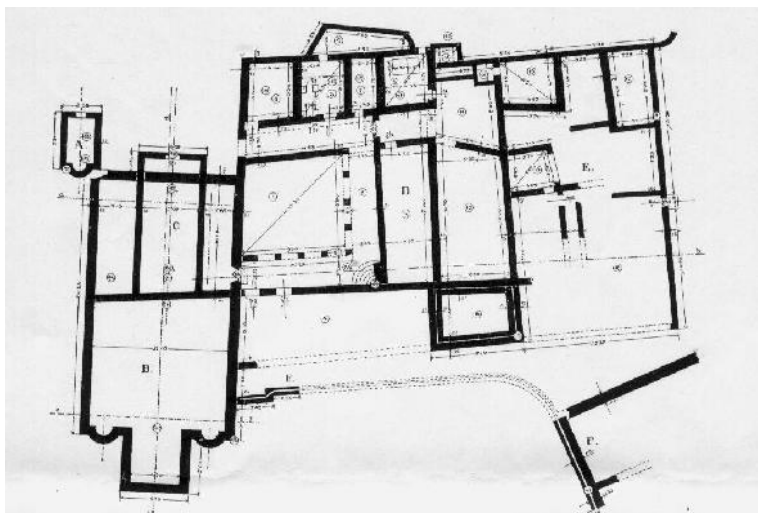

Fig. 22 *Nacrt kompleksa Ratac (1 : 200)*

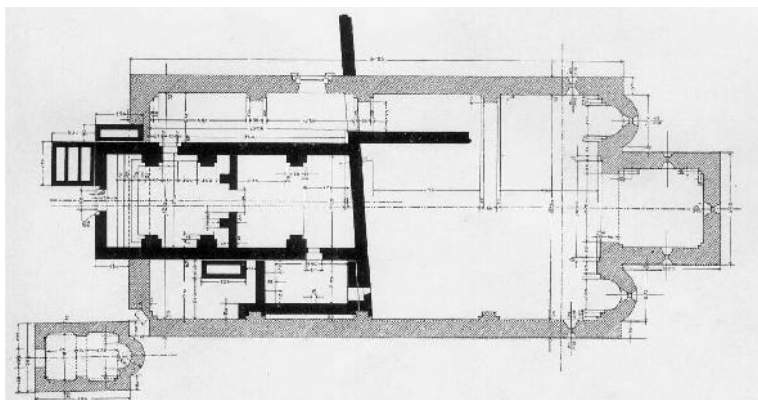

Fig. 23 *Nacrt kapele i bazilike (1 : 100)*

Da je bazilika bila jednobrodna, što je samo po sebi malo vjerovatno, tada bi polukružni svod vrhom desezao vrlo visoko, prema tome i nivo popločenja bazilike bi se morao nalaziti znatno više nego što se može razabrati iz nadenih znakova. U prilog trobrodne bazilike govori okolnost što su strelasti podupirači koji se pojavljaju između niša i apside na visini kordonskog vijenca (atule) vjerovatno imali zadatak da podupiru horizontalne nosače tri dijela podijeljena u pojedinačna polja. U svakom slučaju mora se naći još više uporišnih tačaka da bi se poduprla jedna ili druga mogućnost.

Uopšte je upitno da li je ta bazilika ikad završena. Veoma je opravdana sumnja u to s obzirom na malu količinu nadenog, dlijetom obrađenog materijala, pošto bi crkva takvih dimenzija i građena tako brižljivo trebalo da ima toga mnogo više. Djelovi sakupljenih razvalina srušene crkve, arhitravi, simsovi, kapiteli, stubovi ipak bi morali da budu ponovo upotrijebljeni u ponovo izgrađenoj crkvi ili u manastiru.

Fig. 24 *Kapela A na Racu*

Od klesanih oblika dosad ništa drugo nije pronađeno nego jedan arhitrav na kome je bio natpis *Ave Maria gracia plena dominus tecum*, u četiri pojedinačna komada od kojih je jedan već prije mnogo godina odnesen u muzej u Splitu. Nadalje su pronađena romanska postolja stubova po tri zajedno, u dva primjerka.

U zidovima prvobitnoga manastira može se naći veća količina kamenja koje sadrži cinober i koje je bilo upotrijebljeno pri gradnji apsida, naročito na građevinskim elementima koji su tokom vremena bili pregrađivani. Dakle, zidovi prvobitnoga manastira u potpunosti se sastoje od sivoga kamenog materijala, a crveno kamenje se nalazi samo na nekim važnijim konstrukcijskim djelovima ili na mjestima koja potiču iz kasnijega perioda gradnje, pa se može zaključiti da je taj crveni kameni materijal uzet iz ostataka bazilike.

3. Mala crkva C

Crkva sagrađena unutar bazilike je skromnijih dimenzija i po načinu gradnje ne odaje brižljivu izvedbu. Crkva je bila jednobrodna i imala je spoljašnje zidove poduprte jakim isturenim nosećim stubovima koji su vjerovatno nosili polukružni svod.

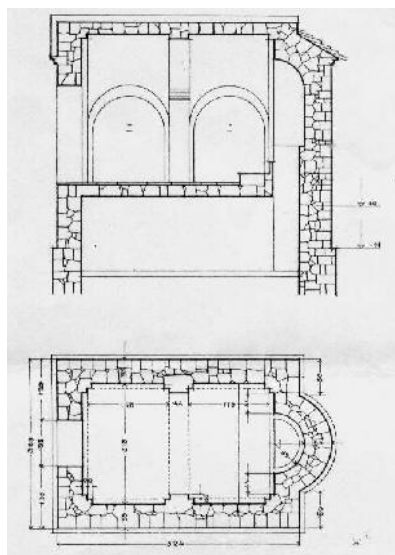

Fig. 25 Kapela A na Racu
(1 : 100)

Na jugoistočnom je uglu bila sakristija kod koje se u gornjem uglu još uvijek opažaju ostaci svoda od opeke i tragovi kame-noga krova. Na sjevernoj strani postojao je prostor u obliku hod-nika koji je razdvajao manastir od crkve i kome su kao komu-nikacija služila vrata probijena u još očuvane spoljašnje zidove bazilike. Crkva je bila popločana velikim kamenim pločama koje su još i sada sasvim dobro očuvane. Na unutrašnjim zido-vima presvučenim malterom opažaju se ostaci fresaka, međutim njihovi tragovi su vrlo slabi.

Glavni ulaz je bio usmjeren ka zapadu, osim toga postojao je sporedni ulaz na sjevernoj strani. Tri 22 cm visoka stepenika od dobro obrađenog crvenog kamena, koji je još sada veoma dobro očuvan, vodila su u unutrašnjost crkve. Na sjeveroistočnome uglu nađena su tri sarkofaga, ozidana jedan do drugoga.

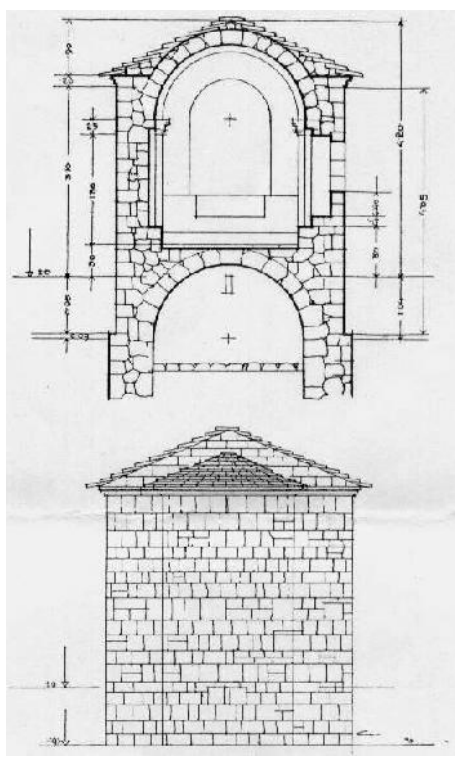

Fig. 26 Kapela A na Racu
(1 : 100)

4. Manastirske zgrade D i E

Manastir, na kojem se još može utvrditi jedan stariji (D) i jedan noviji (E) građevinski kompleks prostire se od sjevernoga dijela zida bazilike prema sjeveru. Neposredno na sjevernom zidu nalazi se prostran hodnik sa arkadama na istočnoj i sjevernoj strani.

Istočni zid istočne arkade je još dobro očuvan i kasnije produžen kao istočni spoljašnji zid crkve (C). Lukovi istočne arkade koji stoje na snažnim niskim nosećim stubovima su također veoma očuvani, dok su oni od sjeverne (arkade), skupa sa nosećim stubovima sasvim razoreni. Lukovi su izgrađeni od dobro klesanoga krečnjaka, pomiješani s manjim crvenim kamenjem, dok se ostali zidovi sastoje od lomljenoga kamena.

Fig. 27 Ruševine „Bazilike“ na Racu

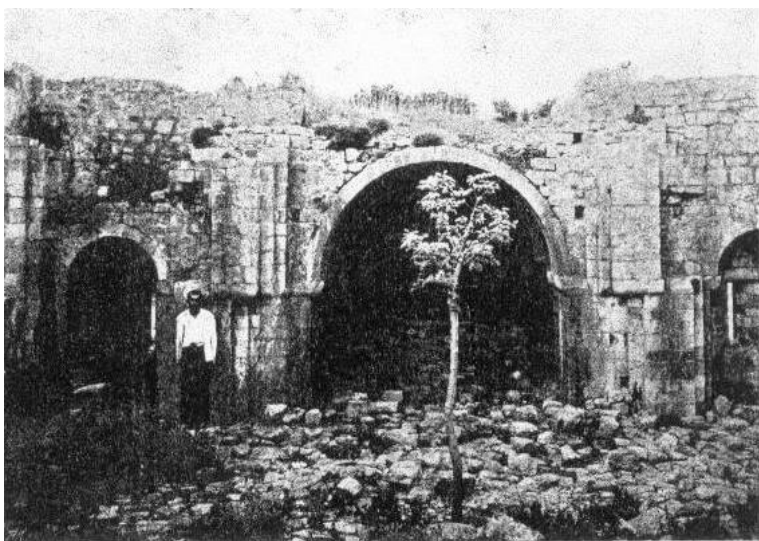

Fig. 28 Ruševine „Bazilike“ na Racu

Veliki dio manastirskih prostorija služio je u ekonomske svrhe. U jednoj prostoriji pronađena su dva spremnika za ulje, slični onima koji su i danas u upotrebi u Dalmaciji. To su posude izrađene od 10 cm širokih kamenih ploča, ukopane u zemlju koje su se do sada veoma dobro očuvale. U drugoj prostoriji nađeni su ostaci ugljenisanoga drveta ispod „šuta“, što do sada nije otkriveno ni na jednom drugom mjestu u manastiru.

U prostoriji koja štrči i koja čini ševeroistočni ugao starijega dijela manastira pokazuju se do 140 cm široki zidovi koji se, međutim, sastoje od dva dijela, jednoga širokog 75 cm, a drugog širine 65 cm. Količina „šuta“ i ostataka zidova na istočnoj strani dopušta zaključak da je tu stajao prilično visoki toranj (zvonik ili odbrambena kula). Za neobičan raspored stepenica položenih u četvrti krug u ševeroistočnom uglu hodnika do sada se još nije moglo naći objašnjenje. Još je nejasan zamršeni nacrt ševernog dijela manastira (E). Tu leže, jedno preko drugoga, čitava brda ostataka zidova i „šuta“ tako da je bilo veoma teško slijediti

položaj zidova, posebno prema istoku. Ali, u svakom slučaju cijeli kompleks je pratila kasnija dogradnja.

Svugde u prostorijama manastira nađeni su ljudski skeleti, međutim, samo djelimično u ozidanim grobovima.

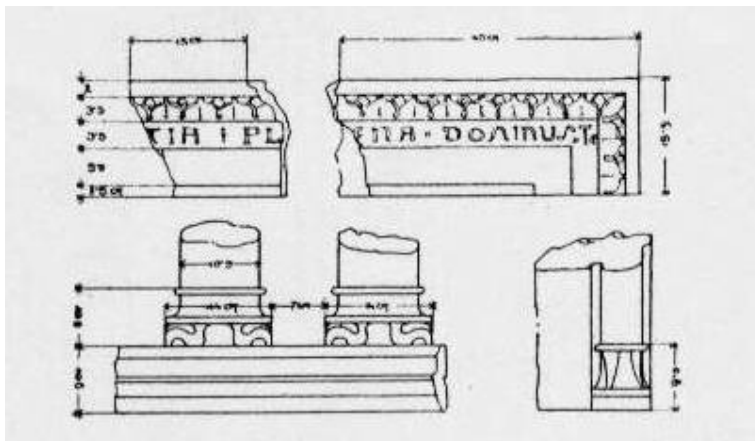

Fig. 29 Građevinski djelovi sa „Bazilike“ na Racu

Zidovi kasnijih dogradnji specifični su po tome što su na uglovima samo labavo povezani, dakle nijesu organski povezani uglavljivanjem kamenih slojeva. Na nekim mjestima nalaze se otvori za vrata u dobrom stanju, posebno na istočnom zidu hodnika. Tu su šira vrata sa lukovima ozidanim od sedre i crvenog kamena. Vrata za komunikaciju s istočnim hodnikom na ševnom zidu bazilike pokazuju bolji rad.

Rekonstrukcija cjelokupnoga kompleksa još nije pokušana zbog nedostajućih razjašnjenja mnogih detalja.

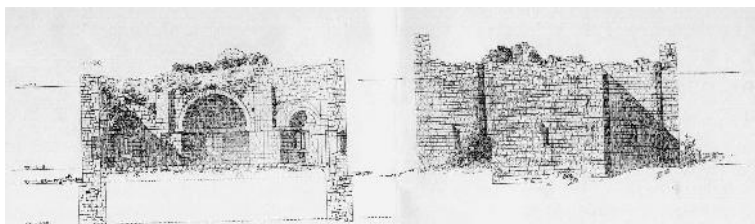
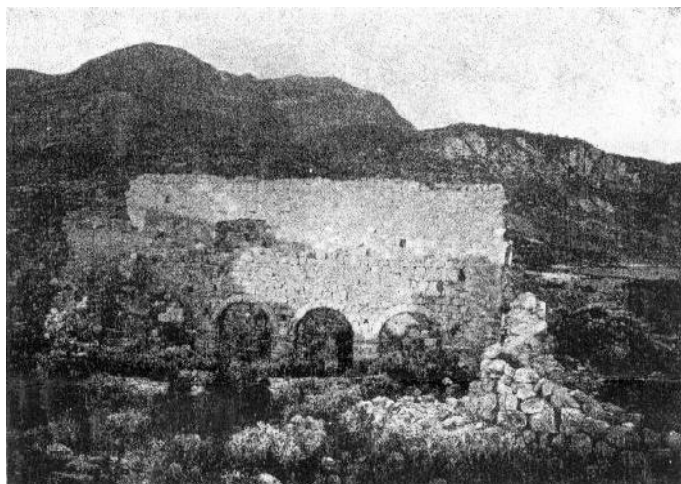

Fig. 30 Presek

Fig. 31 *Ruševine manastira Ratac*

5. Vodovod F

Na udaljenosti od jednog kilometra prema istoku manastira, na cesti koja sad vodi za Bar nalazi se izvor čiste i svježe vode. Sada se tu nalazi obnovljeno vrelo. Voda odvođena kroz taj vodovod u manastir vjerovatno potiče s istog izvora koji snabdijeva sadašnje vrelo i samo se može pretpostaviti da je usljed tektonskih potresa koji su tu oblast često pogađali izvor pomjeren samo malo prema jugoistoku, tako da više nije moguće tačno utvrditi početak vodovoda. Ipak, nađeni su mnogi djelovi vodovoda koji su još veoma dobro očuvani, tako da se njihov trag može pratiti do otprilike 600 m od manastira.

Vodovod je imao kvadratni profil s dužinom stranice od 25 cm i sastojao se od kamenih ploča debljine 5 cm, koje su unutra imale oblogu sličnu cementu i pad od 1% u proseku. Najinteresantnija kod toga vodovoda su dva, u gromadnoj stijeni vještački probijena otvora za vodovod koji se nalaze na sadašnjoj cesti za Bar, odakle se isti može dalje pratiti oko 50 m prema istoku, pošto su donje kamene ploče još sasvim dobro očuvane.

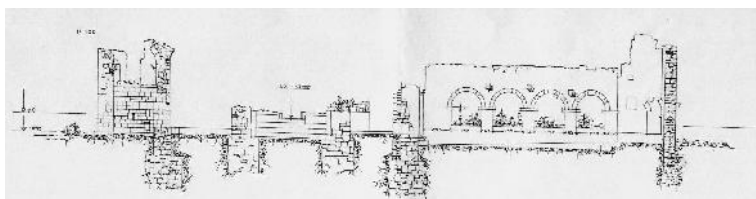

Fig. 32 *Prešek*

6. Spoljašnje zidine

Manastir je bez sumnje bio utvrđen u svrhu odbrane. Na jugozapadnom uglu kapele A još postoji komad spoljašnjeg zida čiji je zadatak bio da manastir štiti od neprijateljskih napada s mora. Istu svrhu imale su sve građevine, a posebno crkva i kapela, što se i sada može videti, s obzirom na to da su osigurane debelim kamenim pločama koje su počivale na polukružnim svodovima od crvenoga kamena il sedre. Ti kameni „pokrivači“ trebalo je da pruže zaštitu od neprijateljskih vatrenih strijela. Ali, zato su možda teški kameni krovovi za sobom povukli prijevremeno urušavanje svodova.

Ostaci spoljašnjih zidina prema jugozapadu će vjerovatno vrlo brzo pasti kao žrtva udaranja valova mora i uskoro potom će pitoreskne ostatke koji stoje na ivici nekad tako značajnog manastira progutati jaki valovi otvorenoga mora.

Fig. 33 *Spoljašnji zid Raca*

S njemačkoga jezika prevela: **Zdenka Đurović**